



**SDE Analiz**

**Ocak 2013**

**Selvet Çetin**

**Editör**

**Dr. Murat Yılmaz**

**10 Yıllık Reform Döneminde İnsan Hakları:  
Gelişmeler ve Beklentiler**

# **10 Yıllık Reform Döneminde İnsan Hakları: Gelişmeler ve Beklentiler**

**SDE Analiz**

Ocak 2013

**Selvet Çetin**

**Editör**

**Dr. Murat Yılmaz**

## İÇİNDEKİLER

Editör'den .....	3
Özet .....	4
Giriş.....	5
1. AK Parti'nin İnsan Hakları Politikası.....	7
1.1 AK Parti Programında İnsan Hakları .....	7
1.2 AK Parti Seçim Beyannamelerinde İnsan Hakları .....	8
1.2.1 2002 Seçim Beyannamesindeki Hedefler .....	8
1.2.2 2007 Seçim Beyannamesindeki Hedefler .....	9
1.2.3 2011 Seçim Beyannamesindeki Hedefler .....	10
2. İnsan Haklarında 10 Yıllık Reform Süreci.....	11
2.1 2002-2007 Döneminin Yasal Uygulamaları.....	12
2.2 2007-2011 Döneminin Yasal Uygulamaları.....	15
2.3 2011-2012 Döneminin Yasal Uygulamaları.....	19
3. Onay Bekleyen Uluslararası Mevzuat .....	24
4. 2023 Vizyonunda İnsan Hakları .....	24
5. Beklentiler .....	26
Kronoloji .....	28
Referanslar .....	31

### Selvet Çetin

*Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesinde öğrenim gördü. İstanbul Üniversitesi, Bilgi Üniversitesi, Ankara Üniversitesi ve Finlandiya Abo Üniversitesi İnsan Hakları Merkezleri tarafından düzenlenen insan hakları konulu çeşitli akademik programlara katıldı. Mülteci hakları, nefret suçları ve dini özgürlükler alanında rapor, makale ve araştırmaları yayınlandı. Halen kriz bölgelerindeki insan hakları sorunları bağlamında Batı Balkan ülkelerindeki siyasi ve hukuki durumu izleyen çalışmalar yürütmektedir.*

## Editör'den

Türkiye'nin değişim ve demokratikleşme sürecinde, insan hakları sahasında sağlanan gelişmeler temel parametrelerden birini teşkil ediyor. Türkiye'de başta tek parti diktatörlüğü ve 27 Mayıs 1960'la başlayan darbeler ve bürokratik vesayet dönemleri olmak üzere 20.yüzyıla yayılan insan hakları ihlallerine tanıklık edilmiştir. Bilhassa yakın dönemdeki 12 Eylül 1980 ve 28 Şubat 1997 darbeleri ile 1990'lardaki düşük yoğunluklu çatışma dönemi yoğun insan hakları ihlallerine yol açmıştır. Darbeler ciddi toplumsal travmalar, demokratik olmayan bir siyasi kültür ve otoriter bir devlet aygıtının üretilmesine hizmet etmiş, Türkiye'yi insan hakları konusunda dünyadaki demokrasi sicili en bozuk ülkeler arasına taşımıştır.

Yoğun ve sistematik insan hakları ihlallerini ciddi siyasi ve iktisadi krizler takip etmiş ve Türkiye, 1999'da Ecevit'in Başbakanlığındaki koalisyon hükümeti döneminde AB istikametinde reformlarla çağdaş dünyadan dışlanmayı önlemeye çalışmıştır. Bu reformlar, 3 Kasım 2002 genel seçimleriyle tek başına iktidara gelen AK Parti tarafından bürokratik vesayet rejiminden kurtulmak ve demokratik hukuk devletini inşa etmek amacıyla güçlü bir ivmeyle devam ettirilmiştir. 10 yıllık AK Parti iktidarı döneminde devam eden reform döneminde, eski rejim tasfiye edilmiştir. Bu dönemdeki en büyük değişim de insan hakları bahsinde yaşanmış ve artık Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da "olağanlaşmış olağanüstü hal rejimine" son verilmiştir. İnsan hakları alanındaki bu gelişmeler, Türkiye'yi AB'nin de kabul ettiği şekliyle üst liglere çıkarmıştır.

Şüphesiz insan hakları alanında hala kat edilmesi gereken önemli bir mesafe vardır. Mamafih bu mesafe, yalnızca siyasi iktidarın motivasyonu ile değil, insan hakları alanındaki ilgili tüm bileşenlerin çabasıyla aşılabilecek bir mesafedir. Son 10 yıllık dönemde yaşanan gelişmeler ve elde edilen başarı, şüphesiz ki siyasal iktidarı aşan bir toplumsal tecrübenin ürünüdür. Bu bağlamda özellikle Türkiye'deki insan hakları mücadelesi veren kurum ve kişilerin her türlü takdirin ötesinde olan katkılarını zikretmek gerekmektedir.

Türkiye insan hakları hareketinin yakından tanıdığı Selvet Çetin "10 Yıllık Reform Döneminde İnsan Hakları: Gelişmeler ve Beklentiler" adlı çalışmasında insan hakları alanına ilişkin söylem, politika ve uygulamaların kapsamlı bir analizini gerçekleştirmekte ve Türkiye'nin 2023 vizyonundan hareketle önümüzdeki 10 yıl boyunca yapması gerekenlere ilişkin bir projeksiyon sunmaktadır.

SDE İç Politika ve Demokratikleşme Koordinatörlüğü olarak bu analizi akademisyenlerin, siyasetçilerin ve kamuoyunun istifadesine sunarken insan hakları alanında çalışmalarımızın süreceğini de ifade etmek isterim.

**Dr. Murat Yılmaz**

**Siyaset Bilimci**

**İç Politika ve Demokratikleşme Koordinatörlüğü**

## Özet

Türkiye’de mevcut siyasi ve hukuki yapının son on yılda gerçekleşen uygulamalar ile büyük bir değişim geçirmekte olduğu gözlenmektedir. Bu değişim sürecinin kilit aktörü konumunda bulunan AK Parti, siyasal hayatımızı derinden etkileyen hukuki düzenlemelere imza atmıştır. Girdiği üç genel seçimde oy oranını artırarak iktidar gücünü elinde tutan AK Parti’nin başarısındaki en önemli unsur, hiç şüphesiz insan hakları alanında gerçekleştirilen reformlardır. Temel haklar ve özgürlükler alanının genişlemesiyle devletin demokratikleşmesi arasında doğrudan bir bağ bulunmaktadır. Nitekim bireysel ve toplumsal özgürlüklerin önündeki hukuki engeller kalktıkça siyasal sistemin işleyişi normalleşmektedir.

İnsan haklarına dayalı bir toplumsal düzenin oluşturulması bakımından sivil, çoğulcu ve özgürlükçü bir anayasanın yapılması, Türkiye’nin kronik insan hakları sorunlarının çözülmesinde vazgeçilemez ve ertelenemez bir öneme sahiptir. Bu yüzden önümüzdeki dönemin en ciddi insan hakları sınavı, anayasa yapım süreciyle ilgili olacaktır. Yanı sıra Kürt sorununun insan hakları temelinde çözülmesi, din ve ifade özgürlüğünün geliştirilmesi, azınlık hukuku ve mülteci haklarının uluslararası standartlar gözetilerek korunması ve dezavantajlı grupların konumlarının iyileştirilmesi gibi bir dizi açılımın kararlılıkla sürdürülmesi gerekmektedir.

Bu çalışmada AK Parti’nin insan hakları politikasının çerçevesini belirleyen parti programı ve geriye doğru on yıllık genel seçim beyannamelerindeki insan hakları hedefleri irdelenecek, bu hedeflerin gerçekleşmesindeki en somut gösterge olan yasal düzenlemeler ele alınacaktır. Aynı zamanda AK Parti’nin 2023 vizyonu olarak açıklanan eylem planındaki insan haklarına ilişkin söylem ve yaklaşıma değinilecektir. Son olarak önümüzdeki süreçte insan hakları alanında gerçekleşmesi beklenen hususlara ana başlıklar halinde yer verilecektir.

**Anahtar kelimeler:** İnsan hakları, Anayasa, Özgürlük, Reform, AK Parti, Demokratikleşme

## Giriş

İnsan hakları sorunu her zaman Türkiye'nin bütün meselelerinin temelini oluşturmuştur. Uzun yıllar boyunca askeri vesayetin denetimi altında tutulan siyaset kurumu ise bu sorunları çözmek bir yana kendi ayakları üzerinde durabilecek bağımsız bir yapıya ancak son on yılda yapılan reformlarla kavuşabilmektedir. Sivil toplumun örgütlü kurumlarının hukuk ve insan hakları alanında verdikleri uzun soluklu mücadele, bu değişimin yaşanmasında belirgin bir öneme sahiptir. Geline aşamayı daha iyi kavrayabilmek bakımından insan hakları alanındaki kurumsallaşmanın geçirdiği sancılı sürece değinmek gerekmektedir.

Türkiye'de 1980 askeri rejiminin alt üst ettiği siyasal sistem 1990'lı yıllara doğru normalleşmeye başlarken, insan hakları alanında da nispeten daha olumlu bir görüntü ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak Kürt sorunu bağlamında PKK'nın uyguladığı şiddet ve terör eylemlerinin yanı sıra devletin izlediği baskı ve dayatmanın bir yansıması olarak çatışma alanı genişlemiş ve bölgedeki insan hakları sorunları içinden çıkılmaz bir noktaya sürüklenmiştir. JİTEM gibi devlet içinde örgütlenen hukuk dışı oluşumlara göz yumulmuş ve bu yapının aktörleri, binlerce faili meçhul cinayetin işlenmesinden sorumlu tutulmuştur. Bu dönemde köyleri yakılan-boşaltılan yüz binlerce Kürt kökenli insanımız başka yerlere göç etmek zorunda kalmıştır. Yerinden edilenlerin büyük şehirlere yığılması bu kez çok daha büyük ölçekli siyasi, sosyal ve ekonomik sorunlara yol açmıştır.

1990'lı yıllar aynı zamanda insan hakları alanında faaliyet gösteren sivil toplum örgütlerinin hllere karşı yoğun bir mücadeleyi sürdürmeye çalıştığı dönem olarak kabul edilmektedir. Bu mücadele, kamu idaresinin politikalarını da etkilemiş ve 1990 yılında TBMM bünyesinde ilk kez Meclis İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu oluşturulmuştur. Kamudaki insan hakları kurumsallaşmasının ilk adımı sayılan bu girişimin ardından 1992'de İnsan Haklarından Sorumlu Devlet Bakanlığı kurulmuştur. Asıl kayda değer ilerleme ise, 1997 yılında İnsan Hakları Koordinatör Üst Kurulu'nun ve 2001 yılında Başbakanlığa bağlı İnsan Hakları Başkanlığı'nın faaliyete geçmesiyle yaşanmıştır. 2001 yılı içinde 81 il ve 831 ilçede insan hakları kurullarını oluşturulması, devletin insan haklarına ilgisinin artmakta olduğunu

göstermesi bakımından anlamlıdır. Söz konusu gelişmeler, resmi yapının insan haklarıyla barışmasına zemin hazırlamış olsa da sivil insan hakları hareketi ile mesafeli ve soğuk yaklaşım devam etmiştir. Bu yaklaşımda karşılıklı güvensizliğin etkisi olduğu kadar, insan hakları ihlallerinin öznesi konumundaki devletin sabıkası da belirleyici bir rol oynamıştır.

Türkiye’de yakın dönemde insan haklarının gelişimini etkileyen en önemli faktörlerden biri Avrupa Birliği’ne üyelik süreci olmuştur. 1999 yılında gerçekleşen ve AB üyesi devlet ve hükümet başkanlarının katıldıkları Kopenhag Zirvesi’nin ardından Türkiye’nin aday ülke olarak konumu onaylanmış ve 2005 yılında katılım müzakerelerine başlanmıştır. Bu süreçte hukuk alanı başta olmak üzere birçok alanda reform ve uyum süreci başlamış olup Anayasa ve yasal mevzuatta önemli değişiklikler gerçekleşmiştir. Türkiye daha önce imzalamak ya da onaylamaktan çekindiği bir dizi uluslararası insan hakları belgesini bu süreçte onaylamıştır. Bununla birlikte insan hakları örgütleri, gerekli izleme mekanizmalarının yokluğunda, kabul edilen sözleşmeler bakımından Türkiye’nin üstlendiği sorumlulukları tam olarak yerine getirip getirmediğini denetleyecek bir izleme sistemi oluşturmaya çalışmıştır.<sup>1</sup>

2002 yılında gerçekleşen iktidar değişikliği ile birlikte hukukun üstünlüğünün tam olarak yasal koruma altına alınması ve temel hak ve özgürlüklere dayalı bir siyasal-toplumsal yapının kurulması yönünde son derece elverişli bir ortama zemin hazırlamıştır. AK Parti’nin insan hakları politikasının ilk yılları kamu yönetimi reformu alanında yapılan bir dizi yasal düzenlemeyle geçmiş, sonraki dönemde ise insan haklarının geliştirilmesi ve güçlendirilmesine ilişkin kurumsallaşma çalışmaları ağırlık kazanmıştır. Bu çalışmada, AK Parti hükümetlerinin Türkiye’deki insan hakları rejimine yön veren yasal düzenlemelerine yer verilecek, uygulamadan doğan çeşitli sorunlardan hareketle gelecek dönemde gerçekleşmesi istenen beklentilere değinilecektir.

## 1. AK Parti'nin İnsan Hakları Politikası

### 1.1 AK Parti Programında İnsan Hakları

AK Parti programında insan hakları alanını ilgilendiren ayrıntılı ifadelere yer verildiği ve bu konuda önemli hedeflerin belirlendiği gözlenmektedir. Programın “Temel Haklar ve Siyasi İlkeler” başlığı altında ele alınan insan hakları sorunlarının çözümünde, kamu-sivil toplum diyalogunun rolüne dikkat çekilmiş ve özgürlüklere yönelik hiçbir bireysel ve kurumsal baskının kabul edilemeyeceği vurgulanmıştır. İnsan hakları alanında gerçekleştirilmek istenen hedeflerin başta Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Paris Şartı ve Helsinki Nihai Senedi olmak üzere Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde belirtilen standartlara uygun olarak gerçekleşeceği ifade edilmiştir.<sup>2</sup>

Düşünce ve ifade özgürlüğünün uluslararası standartlar temelinde uygulanacağı ve din özgürlüğünün tüm inanç mensuplarını kuşatacak şekilde hayata geçirileceği belirtilirken, insan hakları ihlallerinin tespiti ve çözüm önerilerinin geliştirilmesinde sivil toplum örgütlerinin görüş ve önerilerinin dikkate alınacağı, devlet organları ile bu kuruluşlar arasında sıkı bir işbirliği oluşturulacağı dile getirilmiştir.

Parti programında işkence ve kötü muamele ile mücadele edileceği vurgulanarak, gözaltında ölüm ve faili meçhul cinayetler gibi yaşam hakkı ihlallerinin üzerine ciddiyetle gidileceği taahhüt edilmiş, bu konuda caydırıcılığı sağlayacak gerekli düzenlemelerin yapılacağı ve cezasızlığın önleneceği bir sürece işaret edilmiştir. Basın özgürlüğüne getirilen yasal kısıtlamaların kaldırılacağı, yazılı ve görsel basının özgürce yayın yapabilmesine fırsat tanınacağı vurgulanarak demokratik toplum düzeninin gerekleri ile bağdaşmayan yasak ve cezalara son verileceği ifade edilmiştir.

İlköğretim okulları ve kamu kuruluşlarından başlayarak insan hakları eğitiminin yaygınlaştırılmasına yer verilen parti programında, hak arama özgürlüğünün ve adil yargılama hakkının tüm yönleriyle gerçekleştirileceği, insan hakları konusundaki şikayetleri izleyecek denetim mekanizmalarının kurulacağı ve ayrımcılıkla mücadele edileceğine değinilmiştir.



AK Parti'nin hukukun üstünlüğüne dayalı bir yönetim anlayışının teminatı olacağına dair güvence verilirken, hukukun üstünlüğüne ve hukukun evrensel ilkelerine göre işleyen bir yargı sisteminin kurulacağı ifade edilmektedir. Bu çerçevede hak arama yollarının açık tutulması, kanun önünde eşitlik ve bireysel hak ve özgürlüklerin korunması gibi temel değerlerin güvence altına alınması bakımından özgürlükçü ve tüm toplumsal kesimlerin ihtiyaçlarına yanıt veren yeni bir anayasanın hazırlanması gerektiği vurgulanmıştır.

Demokratik hukuk devleti ilkesine uygun bir anayasa tanımı yapılırken, temel hak ve özgürlüklerin evrensel standartlara uygunluğunun sağlanması, yargı bağımsızlığı ve yargıç tarafsızlığının güvence altına alınması gibi hususların altı çizilmektedir. Çoğunluğun yanı sıra azınlıkta bulunanların hak ve özgürlüklerinin anayasa ile güvence altına alınması gerektiği ifade edilmiş, vatandaşların karar mekanizmalarına katılım hakkının önemine vurgu yapılmıştır. Avrupa Birliği ilerleme sürecini doğrudan etkileyen Kopenhag Kriterleri'ne uygun olarak ulusal hukukta yasal düzenlemelerin yapılacağı, örgütlenme özgürlüğünün geliştirileceği ve bilgi edinme hakkının önündeki engellerin kaldırılacağı dile getirilmiştir.

## **1.2 AK Parti Seçim Beyannamelerinde İnsan Hakları**

### **1.2.1 2002 Seçim Beyannamesindeki Hedefler**

Siyasi hayatına 2001 yılında başlayan AK Parti ilk seçim deneyimini 3 Kasım 2002 genel seçimlerinde yaşamış ve %34.63 oy oranıyla tek başına iktidar koltuğuna oturmuştur. Seçim öncesi hazırlanan ve kamuoyuna deklare edilen 2002 Seçim Beyannamesi, partinin insan hakları politikasına ayrıntılı olarak yer vermiş, bu alanda gerçekleştirilecek hedefler belirlenmiştir.<sup>3</sup> Parti programında değinilen hususların Seçim Beyannamesi'nde ayrıntılı birer konu başlığına dönüşmesi dikkat çekicidir. Her ne kadar Genel Başkan Recep Tayyip Erdoğan, 2002'yi kastederek "3 yıl için bir vaatte bulunmayacağız, yapacaklarımız bizi anlatacak" ifadesini kullansa da seçmen büyük ölçüde partinin kamuoyuna deklare ettiği beyannamedeki hedeflerin gerçekleşeceğine ikna olmuştur. AK Parti, ilk Seçim Beyannamesi'nde, temel hak ve özgürlüklerin uluslararası standartlar göz önüne alınarak anayasal güvence altına alınması ve uygulamadaki yanlışlık ya da eksikliklerin süratle düzeltilmesini öncelikli hedefler olarak açıklamıştır.

- İşkence, gözaltında ölüm, faili meçhul cinayet gibi yaygın insan hakları ihlallerinin üzerine ciddiyetle gidilecektir.

- Düşünce, ifade, inanç ve örgütlenme özgürlüğünü sınırlayan hükümler evrensel hukuk ve özgürlük anlayışı dikkate alınarak yeniden düzenlenecektir.
- Adalet reformu gerçekleştirilecek ve yeni bir anayasa yapımına başlanacaktır.
- Yargı bağımsızlığını ve tarafsızlığını zedeleyen unsurlar mevzuattan ayıklanacaktır.
- Devlet Güvenlik Mahkemeleri kaldırılacaktır.
- İnfaz mevzuatının iyileştirilerek yeni infaz kanunu hazırlanacaktır.
- Bilgi edinme hakkının kullanımının yaygınlaştırılması doğrultusunda “ Bilgi Edinme Hakkı Kanunu” çıkarılacaktır.
- OHAL (Olağanüstü Hal) uygulaması tümüyle kaldırılacaktır.
- Yerel yönetimler, Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı’nda belirtilen ilkelere göre güçlendirilecektir.

### 1.2.2 2007 Seçim Beyannamesindeki Hedefler

2007 Milletvekili Genel Seçimlerine yine iddialı bir beyanname ile giren AK Parti’nin insan hakları alanında daha ileri adımlar atmak istediği görülmektedir. Kamuoyunda ciddi bir yankı uyandıran bu beyannamede ağırlıklı olarak hukuk devleti ve adalet sisteminin insan hakları hukuku temelinde düzeltileceği ifade edilmiştir. 2002 Seçim Beyannamesi’nde yer alan yeni anayasa konusu bir kez daha ve ayrıntılı olarak 2007 Seçim Beyannamesi’ne girmiştir. İlk beş yıllık dönemde gerçekleştirilen reformlara değinilen beyannamede AK Parti’nin insan hakları alanında gerçekleştireceği yeni düzenlemeler hakkında ayrıntılı ifadeler yer almıştır.<sup>4</sup> Buna göre partinin ikinci iktidar dönemindeki insan hakları hedefleri ana hatlarıyla şu şekilde sıralanmıştır;

- İşkence, gözaltında kayıp ve ölüm, faili meçhul cinayet gibi doğrudan yaşam hakkını ihlal eden insan hakları sorunlarına karşı “Sıfır Tolerans” anlayışı ile hareket edilecektir.
- Kopenhag Siyasi Kriterlerine tam uyumu sağlamak amacıyla Türkiye’nin onaylayarak taraf olduğu uluslararası sözleşmelerde yer alan standartlar hayata geçirilecektir.
- Yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, düşünce ve ifade özgürlüğü ile örgütlenme özgürlüğü evrensel normlar bağlamında tam olarak uygulanacaktır.
- Temel hak ve özgürlüklerin fiilen uygulanması ve toplumsal olarak içselleştirilmesi amacıyla çaba harcanacak, insan haklarına dayalı devlet anlayışının yerleşmesi sağlanacaktır.

- Vakıflar Kanunu Yasa Tasarısının yürürlüğe girmesiyle sivil toplumun güçlendirilmesi bakımından önemli bir adım atılmış olacaktır.
- Uluslararası standartlar gözetilerek hazırlanan Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu Tasarısı yasalaşacaktır.
- Siyasi karar alma süreçlerine sivil toplum örgütlerinin etkin biçimde katılımı desteklenecektir.
- Yeniden düzenlenen Türk Ceza Kanunu, Ceza Muhakemesi Kanunu, Kabahatler Kanunu, Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun ve Denetimli Serbestlik Kanunu'nun uygulanmasında özgürlükçü bir yaklaşım sergilenecektir.
- Adalet ve yargı reformu ile ilgili çalışmalar devam edecek, yargı yetkisini kullanan mekanizmaların adil yargılama hakkını, bağımsız ve tarafsız rollerini güçlendirecek tedbirler alınacaktır.
- Vatandaşlık ve temel hukuk eğitimi güçlendirilerek, okullardaki eğitim müfredatı hak arama bilincini geliştirecek doğrultuda ele alınacaktır.
- Siyasal yaşamın demokratikleşmesi için anayasal ve yasal düzenlemeler yapılacak, siyasi partilerin şeffaflık ve denetlenebilirlik ilkelerine uyum sağlayabilmesi bakımından “Siyasi Etik ve Mal Beyanı” yasalaştırılacaktır.

### 1.2.3 2011 Seçim Beyannamesindeki Hedefler

12 Haziran 2011 Genel Seçimlerine gidilirken AK Parti'nin beyannamesinde göze çarpan en önemli husus, bir seçim dönemini değil, 2023 yılını vizyon olarak belirlenmesi olmuştur. 2011 Beyannamesi “*Türkiye Hazır: Hedef 2023*” başlığı ile kamuoyuna duyurulmuştur.<sup>5</sup> Önceki beyannamelerden farklı olarak 2011 Seçim Beyannamesinde ilk kez Kürt sorununa doğrudan yer verilmiş, eski dönem siyasetinin meseleye güvenlik eksenli bakış açısıyla yaklaşması yüzünden sorunun çözülemediği eleştirisi yapılmıştır. Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi, Demokratik Açılım ve İleri Demokrasi gibi hedeflere geniş yer verilen beyannamede, yeni anayasa konusuna ağırlık verileceği ve özgürlükçü bir anayasa metninin siyasi uzlaşması ile çıkarılması gerektiği ifade edilmiştir.

AK Partinin ustalık dönemi olarak adlandırdığı üçüncü iktidar döneminde toplumsal uzlaşma ile tüm sorunları çözmeye kararlı olduğu vurgulanmış ve 2023 vizyonu kapsamında hayata geçirilecek insan hakları hedefleri şu şekilde sıralanmıştır;

- Yeni, sivil, çoğulcu ve özgürlükçü anayasa çalışması tamamlanacaktır.
- İnsan hakları uygulamalarının zihniyet dönüşümünü sağlayacak şekilde genişletilmesi, ifade özgürlüğü ve örgütlenme özgürlüğünün uluslararası standartlara göre düzenlenmesi sağlanacaktır.
- Adil ve hızlı yargılama sistemini güçlendirmek amacıyla İstinaf Mahkemeleri faaliyete geçirilecek ve uyuşmazlıklar için “Ombudsmanlık “ gibi alternatif çözüm yolları geliştirilecektir.
- Yargılama usulleri basitleştirilecek ve koruyucu hukuk uygulamaları ile toplumsal hak arama bilinci güçlendirilecektir.
- Devlet içinde örgütlenmiş hukuk dışı yapılanmalar ve sivil siyasete müdahale girişimleriyle mücadelede kararlılık gösterilecektir.
- Kürt, Alevi, Roman ve gayrimüslim toplulukların yaşadıkları insan hakları mağduriyetleri “Demokratik Açılım” politikalarıyla giderilecek, ayrımcılık ve dışlayıcılık önlenecektir.
- Sivil siyaset alanı güçlendirilecek, özgür bir tartışma ortamı sağlanacak ve temel hakların tümü yasal güvence altına alınacaktır.

## 2. İnsan Haklarında 10 Yıllık Reform Süreci

2002-2012 yılları arasında kesintisiz tek başına iktidarı elinde tutan AK Parti'nin seçim beyannamelerinde taahhüt ettiği insan hakları hedeflerini büyük ölçüde gerçekleştirdiğini söylemek mümkündür. Genel olarak ifade etmek gerekirse; AK Parti programında yer alan insan hakları konularında on yıl içinde ciddi bir reform süreci yaşanmıştır. İnsan hakları mevzuatının uluslararası standartlara uygunluğunu sağlamak üzere çok sayıda yasal düzenleme yapılmıştır. Askeri bürokrasinin sivil denetiminin sağlanması ve darbe girişimlerinin cezai yaptırımlarla engellenmesi bakımından şu ana kadar görülmemiş uygulamalar hayata geçirilmiştir. Aynı zamanda hukukun üstünlüğünün güçlendirilmesi ve toplumsal hayatın normalleşmesi doğrultusunda temel hak ve özgürlüklere dayalı bir siyasi yapının inşa edilmesine çalışılmıştır. Öte yandan etnik ve dini azınlıkların özgürlük alanının

daha fazla genişletilmesi, ifade özgürlüğünün uluslararası normlar bağlamında düzenlenmesi gibi birden çok insan hakları sorununa çözüm üretilmesi amacıyla mevzuat değişikliğine gidilmiştir. Bununla birlikte Kürt sorununda şiddetin tırmanışa geçmesi ve çözüm umutlarının azalması, tüm reform süreçlerini olumsuz yönde etkilemektedir.

### **2.1 2002-2007 Döneminin Yasal Uygulamaları**

Kasım 2002’de iktidar koltuğuna oturan AK Parti 30 Kasım 2002 tarihinde 23 yıllık olağanüstü hal uygulamasına son vermiştir. Böylece Doğu ve Güneydoğu illeri uzun süren olağanüstü rejimin baskısından kurtulmuş ve sosyal ve kültürel hayat normalleşmeye başlamıştır. Avrupa Birliği ilerleme sürecinde gerçekleştirilecek reformlara ağırlık veren hükümet, insan hakları reformlarının uygulanmalarını desteklemek amacıyla Eylül 2003’de Reform İzleme Grubu oluşturmuştur. Çocuk haklarının korunmasına dair uluslararası mevzuatın bir parçası olan Çocuk Haklarına İlişkin Sözleşmesi / Çocukların Müdahil Oldukları Silahlı Çatışmalara İlişkin İhtiyarı Protokolü Türkiye tarafından Ekim 2003’de onaylanmıştır. Aynı yıl İçişleri Bakanlığı’na bağlı olarak çalışan Jandarma İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi (JİHİDEM) kurulmuştur. Bu kurum, askeri birimlerde görev yapan personelin yol açtığı insan hakları ihlallerinin önüne geçilmesi ve kolluk güçlerinin insan hakları bilincinin geliştirilmesi amacıyla hareket etmek üzere yapılandırılmıştır. 2003 yılının Ekim ayında Danıştay önemli bir karar alarak, tutukluların sağlık raporlarının bir örneğinin güvenlik yetkililerine gönderildiği rutin uygulamayı iptal etmiştir. Böylece işkence ve kötü muamele mağdurlarının kolluk birimleri tarafından baskı altına alınmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.<sup>6</sup>

İnsan hakları örgütlenmesinde önemli bir rolü olan İl ve İlçe İnsan Hakları Kurullarına sivil insan hakları çevrelerinin katılımını kolaylaştırmak ve daha etkin bir ihlal önleme mekanizması oluşturmak maksadıyla Kasım 2003’de yönetmelik yayınlanmış ve güvenlik birimleri kurul dışında bırakılmıştır. 2004 yılının Ocak ayında yapılan düzenlemeyle, Askeri Ceza Kanunu ve Askeri Mahkemelerin Kuruluşu ve Muhakeme Usulleri Yasası’nda değişikliğe gidilerek, askeri mahkemelerin yargılama usulleri sivil mahkemelerle uyumlu hale getirilmiştir.<sup>7</sup> Ölüm cezasını her koşulda kaldıran Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek-13 No’lu Protokol’ün onay işlemleri Ekim 2005’de tamamlanarak yürürlüğe girmiştir. Aynı şekilde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi Ek 6 No’lu Protokol’de onaylanarak mevzuatta yer alan ölüm cezasına ilişkin kısımlar uygulamadan kaldırılmıştır. Tutukluların gözaltı haklarını genişleten düzenlemelerden biri olan Yakalama, Gözaltına Alma ve İfade Alma Yönetmeliği

Ocak 2004’de değiştirilmiştir. Gözaltına alınan kişilerin kayıt sistemi yenilenmiş, gözaltındaki kişilerin tıbbi muayenesinin kolluk güçlerinin gözetimi dışında yapılabilmesinin önü açılmıştır. Çocuk Mahkemeleri Kanunu, Ocak 2004’de nüfusu 100.000’i aşan tüm illerde çocuk mahkemeleri kurulmasını sağlayacak şekilde değiştirilmiştir.

30 Haziran 2004 tarihinde yürürlüğe giren 5190 sayılı "Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda Değişiklik Yapılması ve Devlet Güvenlik Mahkemeleri'nin Kaldırılmasına Dair Kanun" ile bir dönem kapanmış ve DGM’lerin yargı yetkisi kapsamındaki suçlar yeni oluşturulan Bölge Ağır Ceza Mahkemelerine devredilmiştir. Bilgi edinme hakkının güvence altına alınmasına yönelik hazırlanan Bilgi Edinme Kanunu yasalaşmıştır. Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılmasına ilişkin Kanun Temmuz 2004’de kabul edilerek yerlerinden edilen çok sayıda mağdura hak arama yolu açılmıştır. Türk Ceza Kanunu, insan hakları hukukunun temel ilkeleri gözetilerek yeniden hazırlanmış ve Eylül 2004’de yeni haliyle kabul edilmiştir. TCK, uluslararası ceza hukukunda tanımlanan suçlar arasında bulunan soykırım suçu ve insanlığa karşı işlenen suçlara önemli cezai yaptırımlar getirmiştir. İşkence ve kötü muamelenin cezasızlığını önleyici hükümlerin de yer aldığı yeni TCK, genel olarak uluslararası standartlarla uyumlu bir görüntü çizmiştir.<sup>8</sup>

Geçmişten bugüne Türkiye’nin siyasal ve toplumsal hayatını biçimlendiren askeri bürokrasinin etki alanını daraltmak amacıyla sivil otoritenin ordu üzerindeki denetimi güçlendirilmiştir. Bu çerçevede Milli Güvenlik Kurulunun fonksiyonu, görevleri ve yapısı değiştirilerek sivil üyelerin ağırlıkta olduğu bir tür danışma organı haline getirilmiştir. İlk kez Ağustos 2004’de MGK Genel Sekreterliğine bir sivil getirilmiş, RTÜK ve YÖK gibi üst kurullara asker üye atanması uygulamasına son verilmiştir. Sayıştay’a askeri savunma harcamalarını denetleme yetkisi veren düzenlemeyle şeffaflık ilkesi gözetilirken, aynı zamanda bütçe dışı askeri fonların sivil otorite tarafından kontrolü amaçlanmıştır. Ancak bu konuda tam denetimin sağlanması bakımından daha kapsamlı bir düzenleme gerektiği ifade edilmiştir.<sup>9</sup> Hükümetin askeri bürokrasi üzerindeki denetimini giderek artan biçimde hissettirdiği düzenlemelerden biri de askeri mahkemelerin yargı yetkisinde gerçekleşen düzenlemedir. Askeri yargı sistemindeki önemli değişikliğe göre, zorunlu askerlik hizmetinin eleştirilmesiyle ilgili suçlar nedeniyle askeri mahkemelerin sivilleri yargılama yetkisi kaldırılmıştır.

Anayasa’da yapılan değişiklik ile Türkiye’nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler, iç hukuk metni haline getirilmiştir. Yargı kurumlarının uluslararası insan hakları sözleşmelerinin

hükümlerini ve koruyucu mekanizmaların işleyişini daha yakından anlama ve kavrama zemini oluşmuştur. Türkçe dışındaki farklı dil ve lehçelerde yayın yapılması ve bu dillerin öğrenilmesi amacıyla yasal değişiklik yapılmış, Kürtçe, Arapça, Lazca gibi dillerde radyo ve televizyon yayıncılığı yapılmasına ve dil kursları açılmasına imkan tanınmıştır.<sup>10</sup> Farklı dil ve lehçelerin öğrenilmesiyle ilgili atılan bu adım, özgürlükçü ve çoğulcu bir toplumsal yapının geliştirilmesi bakımından oldukça anlamlıdır. Yeni Basın Kanunu çıkarılarak yayınevlerinin kapatılmasına ve baskı araçlarına el konulmasına neden olan uygulamalar kaldırılmış ve basın özgürlüğünün güçlendirilmesi amacıyla bir dizi düzenleme yapılmıştır.

İkiz sözleşmeler olarak adlandırılan; Birleşmiş Milletler “Kişisel ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi” ile “Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmesi” onaylanarak Anayasa’nın 90.maddesi kapsamında iç hukuk metni haline dönüşmüştür. Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartını onaylayan Türkiye, cinsiyet eşitliğini sağlayacak düzenlemeler gerçekleştirmiştir.<sup>11</sup> İnanç ve ibadet özgürlüğünün dini azınlık gruplarının taleplerini kapsayacak şekilde genişletilmesine yönelik çalışmalar devam etmiştir.

Şiddet içermeyen düşüncelerin ifade özgürlüğü kapsamında değerlendirilerek mahkum edilmesini önlemek için Eylül 2004’te TCK’nın 216.maddesinde değişikliğe gidilmiş ve eylemin “nefret ve düşmanlığı tahrik etmek bakımından açık ve yakın bir tehlikeye dönüşmesi halinde” cezalandırılması gerektiği vurgulanmıştır. Siyasi partilerin kapatılması zorlaştırılırken, dernek kurma ve derneklere kurucu üye olma şartları kolaylaştırılmıştır. Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanununda yapılan değişiklikler ile barışçıl toplantı yapma özgürlüğünü engelleyen hükümler büyük ölçüde kaldırılmıştır. Kasım 2004’te yürürlüğe giren yeni Dernekler Yasasıyla birlikte derneklerin üzerindeki kamu otoritesi baskısı önemli düzeyde hafifletilmiştir. Yargıdaki iş yükünün hafifletilmesini, adil yargılama standartlarının geliştirilmesini sağlamak üzere İstinaf Mahkemelerinin Kuruluşu Hakkındaki Kanun ve İlk Derece Mahkemelerinin Görev ve Yetkilerini Düzenleyen Kanun, 1 Haziran 2005 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

Uluslararası insan hakları mekanizmalarıyla iç hukuk sistemini güçlendirmeye çalışan Türkiye, İşkenceye Karşı BM Sözleşmesi’nin İhtiyari Protokolünü Eylül 2005’te imzalamıştır. Engelli haklarını koruyup geliştirmek amacıyla Temmuz 2005’te Özürlüler Yasası kabul edilmiştir. Bu bağlamda engellilerin toplumsal yaşamda ayrımcılığa uğramama hakkını güvence altına alan düzenlemeyle aynı zamanda bu tür ayrımcılığın TCK kapsamına giren suç kategorilerinden biri olması dikkat çekicidir.<sup>12</sup>

Barış zamanında sivillerin askeri mahkemelerde yargılanamayacağını öngören ve Askeri Ceza Kanunu'nda değişikliğe giden düzenleme Haziran 2006'da kabul edilerek askeri mahkemelerin yargı yetkisi daraltılmıştır. 2006 yılında gerçekleşen bir başka düzenlemede ise Bilgi Edinme Kanununda değişikliğe gidilerek kişilerin bilgi taleplerine verilen ret yanıtlarına itiraz hakkının önü açılmıştır. İnsan haklarına belgelerinin onay süreci devam etmiş ve Mart 2006'da BM Uluslararası Kişisel ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin İkinci İhtiyari Protokolü onaylanmıştır. Öte yandan AİHS'in, Sözleşme'nin denetim sistemini değiştiren 14. Ek Protokolü Mayıs 2006'da yürürlüğe girmiştir. Türkiye, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nı 27 Eylül 2006 tarihinde onaylayarak daha önce Şart'ın çocuklar, gençler ve engellilerin haklarıyla ilgili hükümlerine koyduğu çekinceleri kaldırmıştır. Adalet Bakanlığı tarafından Ocak 2006'da yayınlanan genelge, basın özgürlüğü ve ifade özgürlüğü kapsamında açılan davalarda savcılıkların AİHS mevzuatını dikkate almaları konusunda talimatlara yer vermiş, görsel ve yazılı medyaya yönelik cezai soruşturmaların aylık olarak izlenmesini talep etmiştir. Eylül 2006'da İskan Kanununda yapılan bir başka değişiklikte Romanlara yönelik ayrımcı hükümler yasadan çıkarılmıştır.<sup>13</sup>

## 2.2 2007-2011 Döneminin Yasal Uygulamaları

2007 seçimlerinde oylarını bir önceki seçime göre yaklaşık %12 civarında artıran ve yüzde % 46.58'lik oy oranıyla yeniden tek başına iktidar olan AK Parti'nin başarısı uluslararası arenada yankılanmaya devam etmiştir. 2007-2011 döneminde insan hakları ve demokratikleşme alanlarında önemli ilerlemeler sağlanmış, köklü sayılabilecek değişimler gerçekleşmiş ve her alanda normalleşme süreci başlamıştır. Askeri vesayet tahakkümü altındaki siyasi yapının sivilleştiğini ve yine siviller tarafından denetim altına alınmakta olduğunu gösteren bir dizi reform hayata geçirilmiştir. Siyasal iktidarın 2007 seçimlerinde geliştirilmesini öngördüğü temel-yapısal insan hakları politikasının büyük ölçüde başarıldığı görülmektedir.<sup>14</sup>

Bu dönemde Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde özel kurs açılması ve yayın yapılmasının önü açılmıştır. TRT tarihinde ilk kez Arapça ve Kürtçe yayın yapan iki kanal faaliyete geçmiştir. Cezaevlerinde Türkçe'den başka dillerde görüş yapılabilmesini sağlayan mevzuat değişikliği yürürlüğe girmiştir. Demokratik siyasetin alanı genişletilerek siyasi partilerin Türkçe dışındaki dillerde de propaganda yapabilmesine imkan tanınmıştır. 2007 halkoylaması sonucunda Cumhurbaşkanı'nı halkın seçmesi sağlanmıştır. 2010 yılında gerçekleşen anayasa referandumu sonucunda anayasa değişikliğinin yanı sıra kapsamlı bir yargı reformu hayata



geçirilmiştir. Sivillerin askeri mahkemede yargılanmasını öngören mevzuat değişmiş, yüksek askeri şura kararlarına yargı yolu açılmıştır. Hakimler ve Savcılar Yüksek Kurulu'nun işleyişi açık ve hakkaniyete uygun bir sisteme göre şekillenmiş, Anayasa Mahkemesi'ne vatandaşların bireysel başvuru hakkı tanınmıştır.

İdarenin uygulamalarının denetimi bakımından bireylerin kamu denetçisine başvuru hakkı getirilmiş, 12 Eylül 1980 darbesini gerçekleştirenlerin yargılanmasındaki hukuki engeller ortadan kaldırılmıştır. Vakıflar Kanunu, temel hak ve özgürlükler alanını genişletecek şekilde yürürlüğe girmiştir. Dezavantajlı kesimlere devlet tarafından pozitif ayrımcılık uygulanması yönünde hukuki tedbirler alınmıştır. Kadın Erkek Fırsat Eşitliği Komisyonu Kanunu yürürlüğe girmiş, çocuk hakları anayasal düzeyde genişletilmiş ve kişisel verilerin korunmasını isteme hakkı yasal güvence kapsamına alınmıştır. Sendikal haklara yönelik sınırlamalar kaldırılmış, memurlara toplu sözleşme hakkı tanınmıştır.<sup>15</sup>

Türkiye, 2007 yılının ilk aylarında azınlık toplumuna yönelik iki cinayet vakasıyla sarsılmıştır. 19 Ocak 2007 günü gazeteci Hrant Dink, çalıştığı Agos gazetesinin önünde uğradığı suikast sonucu hayatını kaybetmiştir. Bu olayın siyasi ve toplumsal yankıları devam ederken, 18 Nisan 2007'de Malatya Zirve Yayınevinde üç Protestan'ın öldürülmesi, hukuk dışı örgütlenmelerin ülkeyi kaosa sürüklemeye çalıştıklarına dair algıyı güçlendirmiştir. 2007 yılında başlatılan soruşturmaya Türk siyasi tarihinin dönüşümünü ve sivilleşme iradesinin kararlılığını simgeleyen en önemli davalardan biri olan "Ergenekon Davası" büyük bir yankı uyandırmıştır. 14 Temmuz 2008 tarihinde İstanbul Cumhuriyet Başsavcılığı tarafından sunulan iddianame kapsamında, çok sayıda üst düzey askeri personel terör örgütü kurmak suretiyle hükümeti devirmeye teşebbüs etmek ve hükümetin işleyişini şiddet kullanarak zayıflatmaya çalışmak suçlamasıyla yargı önüne çıkarılmıştır. Böylece ilk kez seçilmiş bir hükümete karşı darbe girişiminin sivil mahkemelerce cezalandırılmasına tanık olunmuştur.<sup>16</sup>

Türkiye'nin kronik insan hakları sorunlarından biri olan başörtüsü yasağının eğitim kurumlarında kaldırılması yönünde bir adım atılmış, Şubat 2008 tarihinde Meclis'ten çıkan karar sonucu, Anayasa'nın "Kanun önünde eşitlik" ilkesini düzenleyen 10.maddesiyle "Eğitim ve öğrenim hakkını" düzenleyen 42. Maddesinde değişikliğe gidilmiştir. 2008 yılında ifade özgürlüğünün korunmasına yönelik yasal önlemlerin güçlendirilmesi bağlamında TCK'nın 301.maddesinde değişikliğe gidilmiş ve madde kapsamına giren suçlarda adli soruşturma başlatılabilmesi Adalet Bakanı'nın iznine bağlanmıştır. Değişen 301.maddenin uygulanmasında iç hukukun bir parçası olan uluslararası hukuki standartların göz önüne

alınması istenmiş ve aynı zamanda cezanın üst sınırı düşürülmüştür. 5737 sayılı Vakıflar Kanununda yapılan değişiklik sayesinde örgütlenme özgürlüğünün alanı genişletilmiş, vakıfların mülk edinmesi, yurtdışından gelir sağlanması ve yabancı vakıflarla işbirliğinin kolaylaştırılması gibi yeni hükümler getirilmiştir. Terör ve Terörle Mücadeleden Doğan Zararların Karşılanması Hakkında Kanun kapsamında tazminat başvuruları devam etmiştir.<sup>17</sup>

Ergenekon Davasında ilk dava Ekim 2008’de başlamış ve emekli generallerin de aralarında bulunduğu 56 sanıklı ikinci iddianame Mart 2009’da mahkemeye sunulmuştur. Nihayet Temmuz 2009’da 52 sanıklı üçüncü iddianame de mahkemeye sunularak darbe girişiminin derinlemesine soruşturulduğu en geniş kapsamlı yargı sürecine başlanmıştır. Hükümet tarafından 2009 yılında başlatılan Alevi Çalıştayları, Alevilerin temel sorunlarının gündeme gelmesi ve kalıcı çözümler üretilmesi bakımından ilgiyle karşılanmıştır. Alevilerle birlikte Süryaniler, Nusayriler, Yezidiler ve Keldanilerin de dini inançları doğrultusunda ibadet, eğitim ve örgütlenme hakkından yararlanmaları için yasal ve hukuki düzenlemelerin gerçekleşmesi doğrultusunda adımların atılacağı beklenmektedir.<sup>18</sup>

Engelli haklarının uluslararası standartlara göre korunması bakımından önem taşıyan ve 18 Aralık 2008 tarihinde yürürlüğe giren BM Engelliler Sözleşmesini TBMM onaylamıştır. Bu sözleşmenin İhtiyari Protokolü de Eylül 2009’da imzalanmıştır. Türkiye’nin taraf olduğu bir başka uluslararası sözleşme olan BM Anti-Personel Mayınların Kullanımının, Depolanmasının, Üretiminin ve Devredilmesinin Yasaklanması ve Bunların İmhası ile ilgili Sözleşme (Ottawa Sözleşmesi) gereğince mayınlı bölgelerdeki tüm ant-personel mayınların en geç 1 Mart 2014 tarihinden önce temizlenmesi taahhüt edilmiştir. Dolayısıyla yaşam hakkını tehdit eden mayınlı alanların belirtilen tarihe kadar temizlenmesi umulmaktadır.<sup>19</sup>

Ulusal iltica ve göç mevzuatının hazırlık çalışmaları devam etmiş ve 24 Şubat 2010 tarihinde, İçişleri Bakanlığı tarafından “Yasadışı Göçle Mücadele Koordinasyon Kurulu’nun” oluşturulması kararlaştırılmıştır. Mart 2010 tarihinde SHÇEK Genel Müdürlüğü tarafından yayınlanan genelgeye göre sığınma başvurusu yapan kişilerin SHÇEK hizmetlerinden yararlanabilmeleri sağlanmıştır. İçişleri Bakanlığının 19 Mart 2010 tarihli genelgesi ise, Harçlar Kanunu’na atıfta bulunarak ikamet harcını ödeme gücü olmayan mülteci ve sığınmacıların harçtan muaf tutulacaklarını öngörmüştür. TBMM tarafından 8 Nisan 2010 tarihinde çıkarılan 5980 sayılı yasa ile 298 Sayılı Seçimlerin Temel Hükümleri ve Seçmen Kütükleri Hakkında Kanun’un 58. Maddesi değiştirilmiştir. Bu madde, radyo ve televizyonda yapılacak seçim propagandalarında, Türkçeden başka dil ve lehçelerin kullanılmasını

yasaklamaktaydı. İnsan haklarına aykırı olan bu husus düzeltilmiş ve Türkçe bilmeyen adaylar ve seçmenlerin ana dillerini kullanabilmeleri sağlanmıştır.

Diğer taraftan askeri mahkemelerde hukukçu subay bulunmamasının askeri yargı işleyişindeki olumsuzluklardan biri olması dikkate alınarak 353 sayılı Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu ile Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun'un ikinci maddesi değiştirilmiştir. 19 Haziran 2010 tarihli 6000 sayılı yasayla değişen hüküm, askeri mahkemelerin üç askeri hakimden oluşmasını öngörmektedir. Kamuoyunda “Taş atan çocuklar” veya “TMK mağduru çocuklar” olarak bilinen ancak hukuki ifadeyle “Kanunla ihtilafa düşen çocukların” özellikle Kürt sorunu bağlamında karıştıkları çeşitli olaylardan dolayı mağdur olmalarını önlemek amacıyla 22 Temmuz 2010 tarihinde Terörle Mücadele Kanununda değişiklik yapılmış ve bu kategoriye giren çocukların çocuk mahkemelerinde yargılamalarının önü açılmıştır.<sup>20</sup>

Hükümeti devirmek ve anayasal düzeni yıkmaya çalışmakla suçlanan 196 sanık hakkındaki “Balyoz Darbe Planı Davası” iddianamesi iddianame Temmuz ayında İstanbul'daki bir ceza mahkemesi tarafından kabul edilmiştir. İstanbul 10. Ağır Ceza Mahkemesince kabul edilerek 102 muvazzaf ve emekli subay hakkında yakalama kararı çıkarılmıştır. Bu yeni adli soruşturma, ordu mensuplarınca hazırlandığı iddia edilen başka darbe planlarının da olabileceği kaygısını artırmıştır. Türkiye'deki siyasi ve hukuki reformların uygulanması bakımından özel bir konumu bulunan 12 Eylül 2010 tarihli anayasa referandumu ile yapısal düzenlemelerin gerçekleşeceği yeni bir süreç başlamıştır. TBMM tarafından 7 Mayıs 2010 tarihinde kabul edilen 5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun'la 26 maddede değişiklik öngörülmüştür. Ağırlıklı olarak insan hakları ve temel özgürlükler ile birlikte yargı organlarının görev ve sorumluluk alanlarında yapılacak değişiklikleri içeren anayasa paketi 12 Eylül 2010 tarihinde halk oylamasına sunulmuş kabul edilmiştir. Anayasa değişikliği ile birlikte temel hak ve özgürlükler alanı genişletilmiş, uluslararası insan hakları standartlarıyla uyumlu önemli yasal değişiklikler gerçekleştirilmiştir.<sup>21</sup>

Bu çerçevede, yargının üzerindeki iş yükünü azaltmak, ifade ve basın özgürlüğünü güçlendirmek amacıyla hazırlanan 3. Yargı Reformu Paketi yürürlüğe girmiştir. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin *Dink / Türkiye* davasıyla ilgili 14 Eylül 2010 tarihli kararında mahkeme; Dink suikastının önlenmesi için Türk makamlarının gerekli çabayı göstermediğini

ve olayın etkin biçimde soruşturulmadığını belirterek AIHS'in 2. Maddesinin (yaşam hakkı) ihlal edildiğini ve bu maddeye bağlı olarak 10. Madde (ifade özgürlüğü) ve 13. maddenin (etkin başvuru hakkı) ihlaline karar vermiştir. Adalet Bakanı, AIHM kararını temyiz etmeyeceklerini ifade etmiştir.<sup>22</sup>

Çocukların cinsel sömürü ve istismara karşı korunmasını sağlamak ve uluslararası işbirliğini geliştirmek amacıyla Avrupa Konseyi Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunması Sözleşmesi 25 Kasım 2010 tarihinde TBMM tarafından onaylanmıştır. Sözleşme, çocuk istismarına ilişkin suçların etkin şekilde soruşturulmasını ve taraf ülkenin bu alanda izleme mekanizması oluşturmasını öngörmektedir.

Üst düzey askeri görevlilerin de sanıkları arasında "Kafes Eylem Planı" davasında Kara, Hava ve Deniz Kuvvetleri eski komutanları yargı önünde ifade vermiştir. Türkiye'de darbe planı iddiasıyla açılan ilk dava olan Balyoz davası, 16 Aralık 2010'da başlamıştır. Sanıklar, hükümeti cebir ve şiddet kullanarak devirmek amacıyla darbe planlayıcılığı yapmakla suçlanmıştır. 6085 Sayılı Sayıştay Kanunu 3 Aralık 2010 tarihinde TBMM tarafından kabul edilmiştir. Yasa, kamu idaresinin sivil denetimi, şeffaflık ve hesap verebilirlik alanlarında önemli bir değişimi öngörse de askeri harcamaların tam denetimini sağlamak bakımından yetersiz olduğu sıkça dile getirilmiştir.

### **2.3 2011-2012 Döneminin Yasal Uygulamaları**

2011 Genel Seçimlerinden beklendiği gibi oylarını %50'ye taşıyıp zaferle çıkan AK Parti'nin insan hakları politikasında izleyeceği yol, 2023 vizyonu bakımından önemlidir. Aradan geçen 1,5 yıllık dönemde temel gündem maddesini oluşturan yeni anayasa çalışmalarına başlanmış ve 2013 yılının "Anayasa yılı" olacağı vurgulanmıştır. Farklı inanç gruplarına ait cemaat vakıflarının geçişte el konulan mülklerinin iadesini sağlayacak düzenleme 2011 yılında gerçekleşmiştir. 2012 yılında yürürlüğe giren Üçüncü Yargı Reformu Paketi ile düşünce ve ifade özgürlüğünün kapsamı genişletilmiştir.

İnsan haklarının kurumsallaşması bakımından önemli sayılabilecek ilerlemeler gerçekleşmiş, Türkiye İnsan Hakları Kurumu Kanunu ve Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu 2012 yılında yürürlüğe girmiştir. Aynı yıl Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı uygulanmaya başlamış, aile içi şiddet ile mücadeleyi güçlendirecek olan Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun meclisten geçerek yasalaşmıştır.<sup>23</sup> Bununla birlikte

en önemli siyasi ve toplumsal sorun halindeki Kürt sorununun barışçıl çözümü ve demokratik açılım sürecinin ilerletilmesi bakımından yapılması gereken köklü düzenlemelerin nasıl ve ne şekilde gerçekleşeceğine ilişkin belirsizlik devam etmiştir.

2011 seçimlerinden başlayarak 2012 yılı sonuna kadar insan hakları reform sürecinin bir takım handikaplara rağmen ilerlemeye devam ettiği görülmüştür. “Yabancıların Türkiye’de İkameti ve Seyahatleri Hakkında Kanun” Ocak 2011 tarihinde değiştirilerek, İçişleri Bakanlığına tanınan “Türk vatandaşı olmayan Çingeneleri, tabiyetsizleri ve Türk kültürüne bağlı olmayan yabancıları sınır dışı etme” yetkisi kaldırılmış ve böylece Romanlara yönelik ayrımcı mevzuatın düzeltilmesi için önemli bir adım atılmıştır.

Yargı’da iyileştirme uygulamalarının bir parçası olarak 12 Ocak 2011 tarihinde Hukuk Muhakemeleri Kanunu değişmiş ve yargısal kurumların güncel gelişmelere uyum sağlaması hedeflenmiştir. Şubat 2011 tarihinde 6110 Sayılı “Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun” ve 2802 sayılı Hâkimler ve Savcılar Kanunu değişmiştir. Her iki düzenlemeyle yargıda biriken iş yükünün azaltılması soruşturma ve kovuşturmanın hızlı biçimde sürdürülmesi amaçlanmıştır. 2010 anayasa değişikliği referandumunun ardından gelen yeniliklerden biri de 6216 Sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun’unda yapılan düzenlemedir. 30 Mart 2011 tarihli düzenlemeye göre Anayasa Mahkemesi üyelerinin seçim usulü ve Mahkeme’ye başvuru yöntemi gibi birden çok konuda yenilikler öngörülmüştür. Benzer şekilde 6217 sayılı “Yargı Hizmetlerinin Hızlandırılması Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” 31 Mart 2011 tarihinde yasalaşmıştır. Aynı tarihte mecliste kabul edilen diğer önemli bir yasal düzenleme ise 6222 sayılı “Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair Kanun” hakkındadır. Yasa, spordaki şiddetin, ırkçılık ve ayrımcılığın önlenmesi bakımından önemli hükümler içermektedir.<sup>24</sup>

Devam eden Ergenekon Davasıyla ilgili adli soruşturma bazı gazetecileri de içine alacak şekilde genişlemiştir. Suç örgütüne üye olmak ya da destek vermekle suçlanan gazetecilerin gözetimine alınmasını bazı çevreler basın özgürlüğüne bir darbe olarak nitelendirmiştir. Bununla birlikte Ergenekon davasıyla Malatya Zirve Yayınevi cinayetleri arasında bağ kuran mahkeme, Mart 2011 tarihinde aralarında Malatya eski İl Jandarma Komutanı’nın da bulunduğu bazı sanıklar hakkında tutuklama kararı vermiştir. Azınlık toplumlarının eğitim hakkının geliştirilmesi amacıyla Milli Eğitim Bakanlığı tarafından 2010-2011 öğretim yılında

Ermeni azınlık okullarında ücretsiz dağıtılmak üzere matematik ve fen bilgisine giriş kitapları hazırlanmıştır. Mardin Artuklu Üniversitesi'nde Kürt Dili ve Edebiyatı bölümü açılarak, 2011-2012 öğretim yılında lisans programına öğrenci kabul edilmeye başlanmıştır. Mardin Artuklu Üniversitesi'nde Türkiye'de Yaşayan Diller Enstitüsü Kürt Dili ve Kültürü Anabilim Dalı, Kürtçe öğretmen ihtiyacının karşılanmasında önemli bir rol üstlenmiştir. Muş Alparslan Üniversitesi Kürt Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde 2012-2013 yılı itibariyle yüksek lisans eğitimine başlanmış, Tunceli Üniversitesi'nde Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümünde Zaza Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı kurulmuştur.<sup>25</sup>

12 Haziran 2011 genel seçimlerinin ardından başlayan anayasa yapım sürecine siyasi partilerin aktif katılımını sağlamak üzere meclis başkanlığı tarafından uzlaşma komisyonu oluşturulmuştur. Haziran 2011'de Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı kurulmuş, kadınlar, çocuklar, engelliler ve yoksullara yönelik sosyal politikaların geliştirilmesi amaçlanmıştır. Aile içi kadına yönelik şiddetle mücadelenin sürdürülmesinde önemli bir yasal düzenleme olarak, 6251 sayılı Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun, 24 Kasım 2011 tarihinde yasalaşmıştır.

İşkenceyle mücadelede kararlı tutumunu sürdüren Türkiye, BM İşkenceyle Mücadele Sözleşmesi İhtiyari Protokolünü (OPCAT) Eylül 2011'de onaylayarak önemli bir adım atmıştır. Dini azınlıkların ibadet özgürlüğünü güçlendirecek uygulamalar devam etmiştir. Bu bağlamda Diyarbakır'da bulunan Surp Giragos Kilisesi Ekim 2011 tarihinde ibadete açılmıştır. Restorasyon çalışmaları sona eren Kumkapı Meryemana Kilisesi ve Mektebi Vakfına ait olan Vortvoks Vorodman Kilisesi 28 Aralık 2011 tarihinde ibadete açılmıştır. 2011 yılının Haziran ayında Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığının kurulmasıyla, engelliler, çocuklar, aileler, yoksullar ve kadınlara yönelik politika geliştiren ve hizmet sunan birimlerin eşgüdümü sağlanmıştır.

Kürt sorununda tam bir kırılma noktası sayılabilecek olaylardan biri 28 Aralık 2011 tarihinde Şırnak'ın Uludere ilçesine bağlı Ortasu (Roboski) köyü yakınlarında gerçekleşmiştir. Kuzey Irak sınırından Türkiye'ye kaçak mal getirerek sınır ticareti yapan bir grup köylünün savaş uçakları tarafından bombalanması sonucunda 34 kişi hayatını kaybetmiştir. Öldürülen gençlerin aileleri hak arama mücadelesi başlatmış, açılan soruşturmalar olayın sorumlularına uzanamamış ve yargı sürecine ilişkin kaygılar artarak devam etmiştir. Siyasi otoritenin

kurbanların yakınlarından özür dilemesi beklense de bu tür bir resmi özür yapılmamıştır. Kamuoyunda yoğun bir tepkiye yol açan olayın araştırılması amacıyla bölgeye giden TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu tarafından hazırlanmakta olan rapor henüz tamamlanmamıştır. İnsan hakları örgütleri geçmişte benzerlerinin görüldüğü bu tür olayların örtbas edilmesinden ve sorumluların ortaya çıkarılmama ihtimalinden derin kaygı duyduklarını birçok kez açıklamışlardır.

Mülteci ve sığınmacıların uluslararası hukuki koruma hakkından yararlanması açısından 2011 yılının en önemli gelişmesi, hiç şüphesiz İçişleri Bakanlığı İltica ve Göç Bürosunun hazırladığı “Yabancılar ve Uluslararası Koruma Kanunu” tasarısıdır. Taslak, uzun çalışmaların ardından Meclis Başkanlığına gönderilmiştir. Bu alandaki bir başka önemli yasal hazırlık ise “İnsan Ticaretiyle Mücadele ve Mağdurların Korunması Hakkında Kanun” tasarısı olmuştur. Öte yandan Suriye’de çatışmaların başladığı Mart 2011 tarihinden bu yana on binlerce Suriyeli mülteci Türkiye’ye sığınmıştır. Mültecilerin barınma, sağlık, eğitim ve diğer temel insani gereksinimlerinin karşılanması amacıyla çalışmalar devam etmektedir.

2012 yılında insan hakları mevzuatının kilit konusunu yeni anayasa oluşturmuş, Kürt sorunu bağlamında gerçekleştirilecek insan hakları reformları geçmişe oranla daha çok önem kazanmıştır. 8 Mart 2012 tarihinde onaylanan “Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun” kadın ve çocukların şiddete karşı korunması ve önleyici mekanizmalara işlerlik kazandırılması bakımından önem kazanmıştır. Zorunlu temel eğitimin 8 yıldan 12 yıla çıkarılmasını düzenleyen ve kamuoyunda 4+4+4 olarak bilinen “İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” 30 Mart 2012 tarihinde kabul edilmiştir.<sup>26</sup> Bu düzenlemeyle birlikte İmam-Hatip Liselerinin orta kısımları yeniden açılmış, Kuran-ı Kerim ve Hz. Peygamberin hayatı, seçmeli ders olarak müfredata dahil edilmiştir. 33 yıldan beri ortaöğretim müfredatında bulunan ve askeri personel tarafından verilen Milli Güvenlik Bilgisi Dersi, 2012-2013 öğretim yılında müfredattan çıkarılmıştır. Bu düzenleme, eğitim-öğretim sisteminin sivilleşmesi bakımından önemli bir gelişmedir.

Ceza infaz hukukunda denetimli serbestlik uygulamasına geçilmesini ve mahkumların cezasının geri kalan belli bölümünü denetimli olarak dışarıda tamamlamasını öngören 6291 sayılı “Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun İle Denetimli Serbestlik ve

Yardım Merkezleri İle Koruma Kurulları Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun” 5 Nisan 2012 tarihinde kabul edilmiştir. Haziran 2012’de insan haklarının kurumsallaşması ve hukuki uyumsuzluklarda arabuluculuk mekanizmasına başvurulması açısından iki önemli düzenleme yapılmıştır. 7 Haziran 2012 tarihinde kabul edilen 6325 Sayılı “Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu” ile 21 Haziran 2012 tarihli ve 6332 Sayılı “Türkiye İnsan Hakları Kurumu Yasası” kurumsal düzeyde birey haklarının korunmasında belirleyici olacaktır. 2010 Anayasa değişikliği ile gündeme gelen yasal düzenlemelerden biri olan “Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu” 14 Haziran 2012 tarihinde kabul edilmiştir.<sup>27</sup>

Diğer taraftan iş sağlığı ve güvenliğinin korunması ve geliştirilmesi bakımından hazırlanan “İş Sağlığı ve Güvenliği Kanunu” 20 Haziran 2012’de yasalaşmıştır. Türkiye, çocuk haklarını korumak ve çocukların yaşam koşullarını daha iyi hale getirmek için BM Çocuk Hakları Sözleşmesini ve bu sözleşmeye ek “Çocuk Satışı, Fahişeliği ve Pornografisi hakkında İhtiyari Protokol” ile “Çocukların Silahlı Çatışmalarda Yer Alması Hakkında İhtiyari Protokolü” imzalamış ve onaylamıştır. Sözleşme'nin bireysel başvuru hakkına ilişkin İhtiyari Protokol'ü ise 24 Eylül 2012 tarihinde imzalamıştır. Vakıflar Kanununun geçici 11. Maddesi kapsamında cemaat vakıflarının taşınmaz mülklerinin iadesi için yapılacak başvurular 27 Ağustos 2012 tarihine kadar uzatılmıştır.

Çalışma hakkının ve çalışma hayatına ilişkin örgütlenme esaslarının belirlendiği “Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu” 18 Ekim 2012 tarihinde Mecliste kabul edilmiştir. Anayasa düzenlemelerin uluslararası insan hakları hukuku doğrultusunda gerçekleştirilmesi bakımından önemli bir adım olan ve ihlallerin önlenmesinde etkin iç hukuk yolu olarak kabul edilen Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru sistemi 23 Eylül 2012 tarihi itibarıyla uygulanmaya başlamıştır. Mahkemeye 2012 Aralık ayı itibarıyla 1.615 bireysel başvuru yapılmıştır. 12 Aralık 2012 tarihinde 5393 sayılı Belediye Kanununa “mabetlerin yapımı, bakımı, onarımını yapabilir” ibaresi eklenmiş ve böylece belediyelerin, sağlık, eğitim, kültür tesis ve binalarının yanı sıra mabetlerin de yapım, bakım ve onarımını sağlayabileceği hükme bağlanmıştır.



### **3. Onay Bekleyen Uluslararası Mevzuat**

On yıllık süreçte uluslararası insan hakları belgelerinin önemli bir bölümüne taraf olan Türkiye'nin onayını bekleyen çerçeve sözleşmeler bulunmaktadır. Bu sözleşmeler arasındaki Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıkların Korunması Çerçeve Sözleşmesi'ni ve Avrupa Bölgesel ve Azınlık Dilleri Sözleşmesi'ni Türkiye henüz imzalamamıştır. BM Bütün Kişilerin Zorla Kaybedilmeden Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşmesi de Türkiye'nin imzalamadığı sözleşmelerden biridir. 2002 yılında Uluslararası Ceza Mahkemesi'ni kuran Roma tüzüğü, Türkiye tarafından imzalanmamış ve onaylanmamıştır. BM Mültecilerin Statüsüne Dair Uluslararası Cenevre Sözleşmesi kapsamındaki 1967 Protokolüne Türkiye coğrafi çekince koymuştur. Türkiye, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 17, 29 ve 30. Maddelerine koyduğu çekinceyi ise hala kaldırmamıştır. Türkiye, BM Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi'nin 22.maddesine koyduğu çekinceyi devam ettirmektedir.

### **4. 2023 Vizyonunda İnsan Hakları**

30 Eylül 2012 tarihinde gerçekleşen AK Parti 4. Genel Kurulunda Başbakan Recep Tayyip Erdoğan tarafından açıklanan 2023 Vizyonu, siyasi, kültürel, ekonomik ve toplumsal hayatın geleceğine dair hedeflerin yer aldığı bir strateji ve eylem belgesi olarak değerlendirilebilir. AK Parti'nin önümüzdeki 10 yılda gerçekleştirmeyi öngördüğü hedefler arasında insan hakları ve temel özgürlükler geniş yer tutmaktadır. Son 10 yılda insan hakları alanındaki iddiasına vurgu yapan Ak Parti'nin vizyon belgesinde gelecek dönemin üzerine inşa edileceği yol haritası tanımlanmaktadır.<sup>28</sup>

Siyasi sorunların çözümü için vatandaşların siyasete aktif katılımını ve siyaset yapma hakkını yasaklayan mevzuatın ortadan kaldırılacağı ifade edilirken, yeni Anayasa'nın tarihi bir zaruret olduğuna vurgu yapılmakta ve herkesin bu sürecin içinde bulunması gerektiğine dikkat çekilmektedir. Mevcut anayasanın dayandığı zihniyet dünyasının tasfiye edildiğine değinilen belgede, AK Parti'nin yeni anayasa ile ilgili açık ilkeleri sıralanmaktadır. Temel hak ve

özgürlüklerin şekillendireceği ve millet iradesine dayanan bir anayasanın yapımı için siyasi uzlaşmayı koruyan bir politika izleneceği vaat edilmektedir. 2011 ve 2012 yıllarında yargılamaların hızlandırılması ve etkinleştirilmesi amacıyla üç değişiklik paketinin kanunlaştığı belirtilerek 2023 perspektifinde bu doğrultuda hareket edileceği ve temel kanunlarda gerekli değişikliklerin yapılacağı dile getirilmektedir.

Nefret suçlarında yasal düzenlemenin yapılacağı ve ceza hukukunda bu suçlarla ilgili güçlü bir yaptırımın düzenleneceği vurgulanmıştır. Türkiye'nin Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi önündeki olumsuz sicilini değiştirmek amacıyla yapılan mevzuat değişikliklerinden biri olan Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvurunun hak arama mücadelesinde yeni bir kapı açtığı ifade edilmiştir. Adalete erişimin kolaylaştırılması ve şeffaflık açısından Sesli ve Görüntülü Bilişim Sistemi Projesinin tamamlanacağı, ceza infaz sisteminde hafif suçlarda elektronik kelepçe gibi modern ıslah yöntemleri uygulanacağı, tutuklu ve hükümlülerin aileleriyle buluşturulacağı düzenlemelerin hayata geçirileceği vurgulanmıştır.

Hak ve özgürlükleri ideal anlamda geliştirmeyi temel bir ilke olarak gördüğünü deklare eden AK Parti, tüm farklılıkların özgürce bir arada yaşadığı örnek bir toplum modeli geliştirileceğini, tüm insan hakkı ihlallerine karşı sıfır tolerans politikası izleneceğini taahhüt etmektedir. Bu amaçla, Anayasa Mahkemesi'ne bireysel başvuru hakkı, Türkiye İnsan Hakları Kurumu ve Kamu Denetçiliği mekanizmalarının eksiksiz uygulamaya geçirileceğinin altı çizilmektedir. Din özgürlüğünün herkes için eşit olarak sağlanacağını ve farklılıkların zenginliğinden hareketle çoğulculuğun korunacağını kaydeden AK Parti, Milli Birlik ve Kardeşlik Projesi adını verdiği demokratikleşme süreciyle ilgili hedeflerini 2023 perspektifi olarak belirtilmektedir. Bu çerçevede; Anadilde savunma hakkının yasallaşacağı ve anadilde kamu hizmetlerine erişimin sağlanacağı dile getirilmektedir. Vatandaşların güvenlik güçleri ile ilgili şikayetlerini değerlendirecek sivil bir yapı kurulması için "Bağımsız Kolluk Gözetim Mekanizması Kurulması Hakkındaki Kanun Tasarısı'nın" kanunlaşacağı ve "Ayrımcılıkla Mücadele ve Eşitlik Komisyonu'nun kurulacağı vaat edilmektedir. Darbelerin dayanağı olarak kullanılan mevzuatın temizlenerek darbelerle anılan kişilerin isimlerinin kamu alanları ve kurumlarından kaldırılacağı sözü verilmektedir. Etnik ayrımcılıkla mücadelenin önümüzdeki süreçte de devam edeceği belirtilmektedir. Sonuç olarak, 2023 vizyonu kapsamındaki tüm bu hedeflerin gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini zaman gösterecektir.

## 5. Beklentiler

AK Parti, geriye doğru on yıllık dönemde Türkiye'nin siyasi ve hukuki sisteminde köklü bir dönüşümü gerçekleştirmek hem de insan haklarının korunmasına ilişkin yeni reformların altına imza atmak için uğraş ermiştir. Anayasa ve ceza yasalarındaki birden çok değişiklik sayesinde bireylerin adalete erişimi sağlandığı gibi yargı kurumlarının ulusalüstü insan hakları hukukunun ilkelerini özümsemeleri kolaylaşmıştır. İşkence ve kötü muameleye karşı mücadelenin yanı sıra ifade ve din özgürlüğü alanının genişletilmesi, mülteci hakları ve azınlık haklarının ilerletilmesi ve örgütlenme özgürlüğünü sınırlayan hükümlerin kaldırılması gibi çeşitli iyileştirmeler reform sürecinin parçasını oluşturmuştur. Diğer yandan imtiyazlı sınıfların hukuka karşı dirençleri ve üstünler hukuku büyük ölçüde yerini hukukun üstünlüğü ve eşitliğine bırakmıştır. Siyasi otoritenin askeri kurumlar üzerindeki denetimini güçlendiren ve darbe girişimlerini ağır biçimde cezalandıran yeni bir hukuki yapı ortaya çıkmıştır.

Bütün bu yasal ilerlemelerin uygulamaya eksiksiz olarak yansıdığını söylemek mümkün değildir. Yapısal sorunların yanı sıra askeri ve sivil bürokrasinin, insan hakları reformlarının tam ve ruhuna uygun biçimde uygulanmasını güçleştirecek geleneksel tutum ve alışkanlıklarından hala vazgeçmediği görülmektedir. Yeni anayasa sürecinin siyasi çekişmelere malzeme yapılmadan tamamlanması, ülkenin en önemli insan hakları sorununu oluşturan Kürt sorununda barışçıl çözümün biran önce sağlanması ve devletin sivil denetiminin tam olarak gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla yasal düzenlemelerin siyasal ve toplumsal etkisinin sürdürülebilirliği bakımından genel olarak kamu idaresine büyük görevler düşmektedir.

AK Parti'nin 2023 vizyonundan beklentileri şu şekilde sıralamak mümkündür;

- Yeni, sivil, katılımcı ve özgürlükçü anayasanın en önemli referansı olan insan hakları değerleri herkes için güvence altına alınmalı ve reform süreci kesintisiz olarak devam etmelidir.

- Kürt sorununda şiddet ve güvenlik politikalarına bağlı bir çözüm umudu kalmadığı görülerek insan hakları hukukuna dayalı barışçıl yöntemlerin siyasi, kültürel ve ekonomik özgürlükleri içine alacak şekilde geliştirilmesi hızlandırılmalıdır.
- Olağanüstü Hal mevzuatı tüm yönleriyle kaldırılmalı, köy koruculuğu sistemi lağvedilmeli ve yerlerinden edilenlerin güvenli dönüş programı güçlendirilmelidir.
- Anadilde eğitim hakkı, tüm eğitim kurumlarını kapsayacak şekilde ve yeterince sağlanmalı, ana dilde savunma ve diğer kamu hizmetlerinden yararlanma hakkı genişletilerek uygulanmalıdır.
- Anadilde yer isimlerinin iadesine yönelik hukuki süreç tamamlanmalıdır.
- Kamuda şeffaflık ve hesap verilebilirliğin sağlanması bakımından etkin denetim mekanizmaları hayata geçirilmelidir.
- Kültürel çeşitliliğin korunması ve azınlık toplumlarının temel hak ve özgürlüklerinin uluslararası standartlar çerçevesinde geliştirilmesi amacıyla gerekli iyileştirmeler yapılmalıdır.
- Yargısal reformlar kesintisiz devam etmeli, iç hukuk normlarıyla uluslararası insan hakları hukuku arasında oluşan yasal boşluklar hızla kapatılmalıdır.
- Kadına yönelik şiddetin önlenmesi bakımından gerçekleştirilen ileri düzenlemelerin uygulanabilmesine yönelik denetim ve izleme mekanizması oluşturulmalı, yasal destek ve koruma önlemleri işlevsel hale getirilmelidir.
- İfade özgürlüğünü sınırlandıran yasal hükümlerin tümüyle mevzuattan ayıklanarak uluslararası standartlara göre kalıcı bir hukuki çerçeve geliştirilmelidir.
- AİHM kararlarının iç hukuk düzenlemelerine yansıtılması için gerekli yasal tedbirlerin alınması ve Anayasa Mahkemesine bireysel başvuru hakkının kullanımı çerçevesinde vatandaşların yeterli düzeyde bilgilendirilmesi sağlanmalıdır.
- Silahlı Kuvvetlerin sivil denetimini daha da güçlendirecek ve sivil siyasete askeri müdahaleyi ortadan kaldıracak tüm hukuki araçlar etkin biçimde kullanılmalıdır.
- Kamuoyu vicdanı, 12 Eylül ve 28 Şubat darbe soruşturmalarının hukukun üstünlüğü ve adil yargılama kriterleri doğrultusunda tamamlanması ve darbe suçlarının cezalandırılmasını beklemektedir. Dolayısıyla sanıkların işledikleri iddia edilen suçların bağımsız ve tarafsız bir yargılamayla ortaya çıkarılması, hukukun üstünlüğüne duyulan güveni pekiştirecektir.
- Karar aşamasına gelen Ergenekon ana davasının adil yargı usullerine titizlikle uyularak sonuçlandırılması beklenmektedir.

- Mülteci ve sığınmacıların sorunlarıyla ilgili hukuki çerçeveyi belirleyecek olan İltica ve Göç Yasası biran önce onaylanarak yürürlüğe girmelidir.
- Türkiye'nin çeşitli gerekçelerle bugüne kadar taraf olmadığı uluslararası insan hakları belgelerinin yeniden ele alınarak onay sürecinin başlatılması ve daha çok siyasi nedenlere bağlı çekinceli hükümlerin onaylanması doğrultusunda kararlılık gösterilmelidir. Böylece insan hakları mevzuatının uluslararası uyumu kolaylaştırılabilir.
- Gerek anayasa yapım sürecinde ve gerekse insan haklarını doğrudan ilgilendiren çeşitli yasal düzenlemelerin hazırlanmasında bugüne kadar başarıyla sürdürülen kamu-sivil toplum diyalogunun önümüzdeki dönemde ilerletilmesi ve sivil toplum örgütlerinin görüş ve önerilerinin kamu idaresi tarafından yeterli ölçüde dikkate alınması zorunludur.

## Kronoloji

### KRONOLOJİ

- 30 Kasım 2002:** 2935 Sayılı OHAL (Olağanüstü Hal) Mevzuatının Yürürlükten Kaldırılması
- 2 Ocak.2003:** 4778 Sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun
- 9 Ekim 2003:** 4982 Sayılı Bilgi Edinme Kanunu
- 16 Ekim 2003:** BM Çocukların Müdahil Oldukları Silahlı Çatışmalara İlişkin İhtiyari Protokolünün Onayı
- 10 Aralık 2003:** MGK ve MGK Genel Sekreterine İlişkin Kanunun Bazı Maddelerinin Kaldırılması Hakkında Kanun
- 10 Aralık 2003:** 5018 Sayılı Kamu Mali İdaresi ve Denetime İlişkin Kanun
- 7 Ocak 2004:** 5036 Sayılı Çocuk Mahkemelerinin Kurulması, Görevleri ve Yargılama Usullerine İlişkin Kanun
- 29 Ocak 2004:** 5080 Sayılı Askeri Ceza Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- Şubat 2004:** Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin (ICCPR) Birinci İhtiyari Protokolünün imzalanması
- 16 Haziran 2004:** 5190 Sayılı Ceza Muhakemeleri Usulü Kanununda Değişiklik Yapılması ve Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Kaldırılmasına Dair Kanun
- 8 Temmuz 2004:** Tüm Göçmen İşçilerin ve Aile Fertlerinin Haklarının Korunmasına Dair Uluslararası Sözleşmenin Onayı
- 14 Temmuz 2004:** 5218 Sayılı Ölüm Cezasının Kaldırılması ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun
- 4 Kasım 2004:** 5253 Sayılı Dernekler Kanunu
- 17 Temmuz 2004:** 5233 Sayılı Terör Eylemlerinin Neden Olduğu Zararların Tazmin Edilmesine İlişkin Kanun
- 26 Eylül 2004:** 5237 Sayılı Türk Ceza Kanunu
- 6 Ekim 2004:** Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 14. Protokolünün İmzalanması
- 29 Aralık 2004:** 5275 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun
- 31 Mart 2005:** 5328 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
- 11 Mayıs 2005:** 5347 Sayılı Ceza Muhakemesi Kanununun Yürürlük ve Uygulama Şekli Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- 16/ Ekim 2005:** 5409 Sayılı "İnsan Haklarını ve Temel Özgürlükleri Koruma Sözleşmesine Ek, Ölüm Cezasının Her Koşulda Kaldırılmasına Dair 13 No'lu Protokolün Onaylanmasının Uygun Bulunduğu Hakkında Kanun
- 12 Aralık 2005:** BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'nin Ek İkinci İhtiyari Protokolünün Onayı
- 1 Haziran 2006:** 5512 Sayılı Kanun ile AIHS 14.Protokolünün Onayı
- 29 Haziran 2006:** 5532 Sayılı Terörle Mücadele Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- 28 Eylül 2006:** 5548 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu
- 6 Aralık 2006:** 5560 sayılı Çeşitli Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun
- 27 Haziran 2007:** Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartının Onayı
- 23 Ocak 2008:**5728 Sayılı Temel Ceza Kanunlarına Uyum Amacıyla Çeşitli Kanunlarda ve Diğer Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- 20 Şubat 2008:** 5737 Sayılı Vakıflar Kanunu
- 3 Aralık 2008:** 5825 Sayılı BM Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşmenin Onayı Hakkındaki Kanun
- 26 Haziran 2009:** 5918 Sayılı Türk Ceza Kanunu ile Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun

- 03 Mart 2010:** 5955 Sayılı Anayasa Değişikliklerinin Halkoyuna Sunulması Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun
- 07 Mayıs 2010:** 5982 Sayılı Türkiye Cumhuriyeti Anayasasının Bazı Maddelerinde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
- 19 Haziran 2010:** 6000 Sayılı Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu İle Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnelerde Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- 26 Temmuz 2010:** 6008 Sayılı Terörle Mücadele Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- 10 Kasım 2010:** Avrupa Sanal Suçlarla Mücadele Sözleşmesi'nin İmzalanması
- 25 Kasım 2010:** 6084 Sayılı Avrupa Konseyi Çocukların Cinsel Sömürü ve İstismara Karşı Korunması Sözleşmesinin Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun
- 03 Aralık 2010:** 6085 Sayılı Sayıştay Kanunu
- 11 Aralık 2010:** 6087 Sayılı Hâkimler ve Savcılar Yüksek Kurulu Kanunu
- 19 Ocak 2011:** 6097 Yabancıların Türkiye'de İkameti ve Seyahatleri Hakkında Kanunda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- 14 Şubat 2011:** 6110 sayılı Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- 23 Şubat 2011:** 6167 Sayılı İşkence ve Diğer Zalimane, Gayriinsani veya Küçültücü Muamele veya Cezaya Karşı Birleşmiş Milletler Sözleşmesine Ek İhtiyari Protokolün Onaylanmasına Dair Kanun
- 30 Mart 2011:** 6216 Sayılı Anayasa Mahkemesinin Kuruluşu ve Yargılama Usulleri Hakkında Kanun
- 31 Mart 2011:** 6222 Sayılı Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair Kanun
- 24 Kasım 2011:** 6251 Sayılı Kadınlara Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye İlişkin Avrupa Konseyi Sözleşmesinin Onaylanmasına Dair Kanun
- 24 Kasım 2011:** 6250 Sayılı "Sporda Şiddet ve Düzensizliğin Önlenmesine Dair Kanun'da Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun
- 19 Ocak 2012:** Cumhurbaşkanlığı Seçimi Kanunu
- 8 Mart 2012:** Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun
- 30 Mart 2012:** İlköğretim ve Eğitim Kanunu İle Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- 5 Nisan 2012:** 6291 Sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun İle Denetimli Serbestlik ve Yardım Merkezleri İle Koruma Kurulları Kanununda Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun
- 7 Haziran 2012:** 6325 Sayılı Hukuk Uyuşmazlıklarında Arabuluculuk Kanunu
- 14 Haziran 2012:** 6328 Sayılı Kamu Denetçiliği Kurumu Kanunu
- 21 Haziran 2012:** 6332 Sayılı Türkiye İnsan Hakları Kurumu
- 2 Temmuz 2012:** 6352 Sayılı Yargı Hizmetlerinin Etkinleştirilmesi Amacıyla Bazı Kanunlarda Değişiklik Yapılması ve Basın Yayın Yoluyla İşlenen Suçlara İlişkin Dava ve Cezaların Ertelenmesi Hakkında Kanun
- 18 Ekim 2012:** 6356 Sayılı Sendikalar ve Toplu İş Sözleşmesi Kanunu

## Referanslar

- 1- Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı. [www.aile.gov.tr](http://www.aile.gov.tr)
  - 2- Adalet Bakanlığı İnsan Hakları Daire Başkanlığı. <http://www.inhak.adalet.gov.tr/faaliyet11/faaliyet11.html>
  - 3- AK Parti, Parti Programı ve Seçim Beyannameleri. <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi>
  - 4- Avrupa Birliği Bakanlığı, Türkiye Düzenli İlerleme Raporları. <http://www.abgs.gov.tr/index.php?p=46224&l=1>
  - 5- Başbakanlık İnsan Hakları Başkanlığı. [www.ihb.gov.tr](http://www.ihb.gov.tr)
  - 6- Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü. [www.ksgm.gov.tr](http://www.ksgm.gov.tr)
  - 7- Dışişleri Bakanlığı. [www.mfa.gov.tr](http://www.mfa.gov.tr)
  - 8- Hrant Dink Vakfı. <http://www.hrantdink.org>
  - 9- Irkçılığa ve Hoşgörüsüzlüğe Karşı Avrupa Komisyonu (ECRI). <http://www.coe.int>
  - 10- İçişleri Bakanlığı İltica ve Göç Bürosu. <http://gib.icisleri.gov.tr/>
  - 11- İnsan Hakları Ortak Platformu. [www.ihop.org.tr](http://www.ihop.org.tr)
  - 12- İnsan Hakları Araştırmaları Derneği. [www.ihad.org.tr](http://www.ihad.org.tr)
  - 13- İnsan Hakları ve Mazlumlar İçin Dayanışma Derneği. [www.mazlumder.org.tr](http://www.mazlumder.org.tr)
  - 14- İnsan Hakları Gündemi Derneği. [www.rightsagenda.org](http://www.rightsagenda.org)
  - 15- Liberal Düşünce Topluluğu. [www.liberal.org.tr](http://www.liberal.org.tr)
  - 16- SDE-Stratejik Düşünce Enstitüsü. [www.sde.org.tr](http://www.sde.org.tr)
  - 17- TBMM İnsan Haklarını İnceleme Komisyonu. [www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/index.htm](http://www.tbmm.gov.tr/komisyon/insanhaklari/index.htm)
  - 18- TESEV(Türkiye Ekonomik ve Sosyal Etüdler Vakfı). [www.tesev.org.tr](http://www.tesev.org.tr)
-



## Sonnotlar

- 1 Ayrıntılı bilgi için bkz. "Türkiye İnsan Hakları Hareketi" Selvet Çetin. İnsan Hakları Gündemi Derneği Yayını. Ankara. 2009. [www.rightsagenda.org](http://www.rightsagenda.org)
- 2 Adalet ve Kalkınma Partisi (AK Parti) Programı. <http://www.akparti.org.tr/site/akparti/parti-programi>
- 3 AK Parti 2002 Seçim Beyannamesi. [www.akparti.org.tr/tbmm/.../SECİM%20beyanname-KISALTILMIŞ](http://www.akparti.org.tr/tbmm/.../SECİM%20beyanname-KISALTILMIŞ)
- 4 AK Parti 2007 Seçim Beyannamesi. [www.yayed.org.tr/resimler/ekler/718499c1c8cef67\\_ek.doc](http://www.yayed.org.tr/resimler/ekler/718499c1c8cef67_ek.doc)
- 5 "Türkiye Hazır:Hedef 2023" AK Parti 2011 Seçim Beyannamesi. <http://www.akparti.org.tr/site/hedefler>
- 6 Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2003 Yılı İlerleme Raporu. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı/Avrupa Birliği İle İlişkiler Genel Müdürlüğü. [http://www.abgs.gov.tr/files/AB\\_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye\\_Ilerleme\\_Rap\\_2003.pdf](http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2003.pdf)
- 7 Bkz. Avrupa Birliği Bakanlığı, Siyasi Reformlar-1. [http://www.abgs.gov.tr/files/rehber/04\\_rehber.pdf](http://www.abgs.gov.tr/files/rehber/04_rehber.pdf)
- 8 Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2004 Yılı İlerleme Raporu. Avrupa Birliği Bakanlığı. [http://www.abgs.gov.tr/files/AB\\_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye\\_Ilerleme\\_Rap\\_2004.pdf](http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2004.pdf)
- 9 Bu konuda yapılmış bir çalışma için Bkz. Lale Kemal-Özlem Dağ, *Zayıf Kalan Meclis İradesi: Yeni Sayıştay Yasası'nda Askeri Harcamaların Denetimi Sorunu*, TESEV Yayınları, İstanbul 2012. Araştırmanın tam metni için ; <http://www.tesev.org.tr/Upload/Publication/67fcf10-ca34-4e49-b0f6-583c44901f7e/TESEV-Yeni%20Say%C4%B1%C5%9Ftay%20Yasas%C4%B1%20ve%20Askeri%20Harcamalar%C4%B1n%20Denetimi-2012.pdf>
- 10 "Kürtçe Yayın Serbest" Hürriyet Gazetesi. <http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=88946> Erişim tarihi: 03.08.2002
- 11 Tekin Akıllıoğlu, "'Avrupa Sosyal Şartı' Üzerine Bazı Gözlemler", [www.idare.gen.tr/akillioglu-sosyalsart.htm](http://www.idare.gen.tr/akillioglu-sosyalsart.htm) 13 Ağustos 2004
- 12 "Özürülüler Yasası Meclisten Geçti" Haber7 Websitesi. <http://www.haber7.com/haber/20050701/Ozurluler-Yasasi-Meclisten-gecti.php> Erişim tarihi: 01.07.2005
- 13 Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2006 Yılı İlerleme Raporu. Avrupa Birliği Bakanlığı. [http://www.abgs.gov.tr/files/AB\\_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye\\_Ilerleme\\_Rap\\_2006.pdf](http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2006.pdf)
- 14 Bkz. Avrupa Birliği Bakanlığı, Siyasi Reformlar-1. [http://www.abgs.gov.tr/files/rehber/04\\_rehber.pdf](http://www.abgs.gov.tr/files/rehber/04_rehber.pdf)
- 15 Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2007 Yılı İlerleme Raporu. Avrupa Birliği Bakanlığı. [http://www.abgs.gov.tr/files/AB\\_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye\\_Ilerleme\\_Rap\\_2007.pdf](http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2007.pdf)
- 16 "Ergenekon İddianamesi Kabul Edildi" Ankara Haber Ajansı. <http://www.haberler.com/ergenekon-iddianamesi-kabul-edildi-haber/> Erişim tarihi: 25.07.2008
- 17 Türkiye'nin Avrupa Birliğine Katılım Sürecine İlişkin 2008 Yılı İlerleme Raporu. Avrupa Birliği Bakanlığı. [http://www.abgs.gov.tr/files/AB\\_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye\\_Ilerleme\\_Rap\\_2008.pdf](http://www.abgs.gov.tr/files/AB_Iliskileri/AdaylikSureci/IlerlemeRaporlari/Turkiye_Ilerleme_Rap_2008.pdf)
- 18 Ayrıntılı bilgi için bkz. Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) Alevi Raporu, Ankara 2009. [http://www.sde.org.tr/Files/Reports/sde\\_alevi\\_raporu.pdf](http://www.sde.org.tr/Files/Reports/sde_alevi_raporu.pdf)
- 19 Bkz. Mayısız Bir Türkiye Girişimi. [http://www.mayinsizbirturkiye.org/etkinlik\\_detay.asp?etkinlik=20](http://www.mayinsizbirturkiye.org/etkinlik_detay.asp?etkinlik=20)
- 20 "Taş Atan Çocuklarla İlgili Tasarı Kabul Edildi" Zaman Gazetesi. [http://www.zaman.com.tr/newsDetail\\_getNewsById.action?haberno=998460](http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=998460) Erişim tarihi: 22.06.2010
- 21 "12 Eylül Referandumu Ne Getiriyor" Zaman Gazetesi. [http://www.zaman.com.tr/newsDetail\\_getNewsById.action?haberno=1011802](http://www.zaman.com.tr/newsDetail_getNewsById.action?haberno=1011802) Erişim tarihi: 03.08.2010
- 22 "AİHM Hrant Dink Kararını Verdi" [www.ntvmsnbc.com](http://www.ntvmsnbc.com) Erişim tarihi: 14.09.2010
- 23 Yasanın tam metni için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/03/20120320-16.htm>
- 24 Ayrıntılı bilgi için bkz. "Türkiye'nin Demokratik Dönüşümü 2002-2012" SDE Yayını 2012 <http://sde.org.tr/userfiles/file/TURKIYENIN%20DEMOKRATIK%20DONUSUMUBaski.pdf>
- 25 "YÖK Kürtçe Eğitime Onay Verdi" Bağımsız İletişim Ağı- BİANET. <http://bianet.org/bianet/azinliklar/132927-yok-kurtce-egitime-onay-verdi> Erişim tarihi: 23.09.2011
- 26 Yasanın tam metnine ulaşmak için bkz. <http://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2012/04/20120411-8.htm>
- 27 Avrupa Bakanlığı tarafından hazırlanan Türkiye İlerleme Raporunda son yasal düzenlemelere yer verilmektedir. Ayrıntılar için bkz. [http://www.ab.gov.tr/files/2012\\_ilerleme\\_raporu\\_02\\_01\\_13\\_fotomat\\_version.pdf](http://www.ab.gov.tr/files/2012_ilerleme_raporu_02_01_13_fotomat_version.pdf)
- 28 AK Parti 2023 Vizyon Belgesi ile ilgili ayrıntılı bilgi edinmek için bkz. <http://www.akparti.org.tr/site/hedefler>